

ЯК ЦРУ ТА КГБ ПЕРЕДБАЧИЛИ КОЛАПС СРСР

Бейкер вимагає екстреної зустрічі — Горбачову називають імена заколотників — Секретні рапорти ЦРУ та КГБ — Прогноз майбутнього чи майбутній план? — Шушкевич підозрює Кравчука та українців

«Місто шпигунів» того дня знову стало столицею об'єднаної Німеччини. Парламент у Бонні ухвалив рішення повернутися до Берліна. Ця подія у новинах 20 червня 1991 року затьмарила всі інші. А тому світові служби новин не помітили передвісників перевороту у Москві. Та й не могли помітити.

Держсекретар Сполучених Штатів Америки Джеймс Аддісон Бейкер III запам'ятав день 20 червня 1991 року яскравим і сонячним. Конференція в Берліні, на якій він був присутній, стала нагодою, щоб провести перемовини між очільниками радянської та американської дипломатії. Обговорювали чергове скорочення озброєнь.

Як визнавав сам Бейкер, справа просувалася повільно. Дуже повільно. Радянський міністр закордонних справ Олександр Бессмертних натомість перебував у доброму

гуморі — випромінював своєрідний оптимізм та жартував, що цю проблему сторони обов'язково зможуть вирішити: «Мій шестирічний син, як виросте, точно дасть цьому раду!»

Після брифінгу для преси радянський міністр залишив американську резиденцію. Бейкер радів тому, що наближався перший вечір без робочих зустрічей.

Раптом із посольства у Москві надійшов запит на розмову екстреною лінією зв'язку. Брови Джеймса Аддісона Бейкера III машинально піднялися: цю лінію використовували лише в найневідкладніших випадках — оголошення війни або нападу на амбасаду.

«Мер Гаврило Попов з'явивсь у Спасо-хаузі для зустрічі з послом Джеком Метлоком із невідкладним питанням. Він написав на папері: "Готується спроба змістити Горбачова"», — повідомляли з Москви.

Того дня опівдні за московським часом Гаврило Попов увійшов до бібліотеки в резиденції американського посла. Дворецький подав прохолоджувальні напої. Але обидва співрозмовники хотіли кави: і новообраний мер Москви, і сам посол, який уже незабаром мав звільнити дипломатичний пост в радянській столиці для свого наступника.

Метлок привітав Попова з перемогою на виборах. Попов поцікавився, що Метлок планує робити, коли покине Москву. Та щойно дворецький вийшов із бібліотеки, Попов, не припиняючи розмови, дістав аркуш паперу і почав щось писати.

Згодом Метлок згадував: «Там характерним для росіян нерівним почерком було написано: "Готується спроба змістити Горбачова. Треба дати знати Борису Миколайовичу"».

Бориса Миколайовича Єльцина обрали на посаду президента Росії лише за тиждень до цього. 20 червня він перебував із візитом у США та мав за кілька годин зустрітися із господарем Білого дому Джорджем Бушем-старшим.

Метлок від такого повороту подій почувався дещо розгубленим. Він написав у відповідь російською мовою: «Я передам. Хто це готує?»

Попов швидко накидав чотири прізвища: «Павлов. Крючков. Язов. Лук'янов».

За кілька днів до того — 17 червня 1991 року — на сесії Верховної Ради СРСР прем'єр-міністр Валентин Павлов вимагав надзвичайних повноважень для стабілізації ситуації в країні. Його прагнення підтримали голова КГБ Володимир Крючков та міністр оборони Дмитро Язов. Язов нарікав, що СРСР перетворюється на другорядну країну. Крючков здивував присутніх пасажем про західних «агентів впливу», які нібито заповнили структури влади і ЗМІ. Мовляв, іще в 1979 році тодішній голова КГБ Юрій Андропов писав у Політбюро рапорт, попереджаючи, що «імперіалізм впровадив свою агентуру у вищі ешелони влади»...

Через два місяці саме вони — прем'єр-міністр, шеф КГБ та міністр оборони СРСР — оголосять про створення Державного комітету з надзвичайного стану. В історію він увійде за російською аббревіатурою ГКЧП — «Государственный комитет по чрезвычайному положению». Павлов, Крючков та Язов увійдуть до кола основних організаторів Серпневого путчу. А голова Верховної Ради СРСР Анатолій Лук'янов пізніше стверджуватиме, що про їхні плани йому нічого відомо не було...

Проте звідки новообраний мер Москви міг знати про плани майбутніх заколотників? Інтуїція чи інформація? Часу перевіряти слова гостя американський посол не мав. Через кілька годин роздумів та сумнівів Метлок вирішив скористатися лінією екстреного зв'язку, чим дуже здивував і навіть трохи налякав голову Державного департаменту.

«Треба повідомити Горбачова, — сказав Бейкер. — Зателефонуймо Президенту, і якщо той погодиться, я вимагатиму нової зустрічі з Бессмертних!»

Тим часом у Вашингтоні наближався момент зустрічі Буша і Єльцина.

«Я бачився з Єльциним о третій дня протягом приблизно години. Він якраз прибув до Овального кабінету», — згадував той день президент США.

Джордж Буш був дуже занепокоєний, чи московський гість, бува, не скористається нагодою візиту до Білого дому для того, щоб знову атакувати Михайла Горбачова. Їхнє суперництво протягом останніх місяців було добре знане. Але Єльцин здивував Буша: «Росія на боці Горбачова. Я не можу діяти без нього».

Єльцин змалював широку панораму подій останніх кількох місяців. За його словами, Горбачов перебував під тиском військових, КГБ і партійного апарату. Ситуація в січні, лютому та березні здавалась особливо критичною. Горбачов почав задкувати щодо впровадження реформ. Гласність — ніби вже й не гласність. Події у Литві, Грузії, Південній Осетії... «Я казав, якщо Горбачов відступить від реформ, — він має подати у відставку», — пояснював свою позицію новообраний президент Росії.

Але у квітні відбулася консолідація демократичних сил. Тим часом сам Горбачов усвідомив загрозу правого реваншу. Щоб уникнути тиску з правого, дуже консервативного політичного флангу, треба було виявляти гнучкість у діалозі з більш ліберальним лівим. Усе це відкривало шлях для підписання нової Союзної угоди між республіками та «Центром» за формулою «9+1».

Загалом Буш був задоволений зустріччю: «Єльцин сказав усе, що ми хотіли почути».

«Уже на самому початку зустрічі я передав Єльцину повідомлення Попова», — згадував президент США. Джордж Буш переповів йому всі деталі рукописної нотатки мера Москви: зміщення Горбачова має бути результатом змови Павлова, Лук'янова, Язова та Крючкова.

Єльцин сказав, що не вірить у такий сценарій. Однак обидва президенти вирішили, що негайно зателефонують Горбачову, щоб попередити його. Та з ним чомусь не з'єднували...

Саме тому Джордж Буш погодився із планом Бейкера: Метлок мав терміново зустрітися з Горбачовим та застерегти його щодо можливого заколоту. Нова зустріч Бейкера та Бессмертних також видавалась доречною. Якщо президентам не вдавалось поговорити напряду, чому б не спробувати донести інформацію про ймовірну змову всіма можливими альтернативними способами?

З протоколу допиту колишнього міністра закордонних справ СРСР Олександра Бессмертних 6 листопада 1991 року:

«Зателефонував Бейкер і сказав, що він хотів би зі мною терміново зустрітися. Мене це дуже здивувало, адже ми щойно розмовляли.

Я кажу: «Джиме! У чому річ? Що трапилось?»

Він мнеться: «У мене термінова справа. Дуже хотілося б зустрітися».

Я сказав, що в мене запланована зустріч. Якщо треба, хай приїжджає, поговоримо.

Він: «У мене децю делікатна справа. Я не хотів би... Якщо я поїду, то зі мною вирушить величезна кількість машин з охороною, у місті почнеться шум... Підключиться преса. Якщо можеш, — каже, — я чекатиму на тебе в готелі, де зупинився. Бажано, щоб не було особливого шуму».

Бессмертних збентеживсь: у нього були заплановані зустрічі з міністрами закордонних справ інших країн, а тут держсекретар Сполучених Штатів вирішив погратися у шпигуна в «місті шпигунів»: «Це точно не може почекати?»

Тут Бейкер не витримав: «Сапо, я дійсно вважаю зустріч конче потрібною. Те, що я маю для тебе, — це нова і важлива інформація. Ніхто тебе не може замінити. Маєш приїхати сам!»

Бессмертних приїхав.

З протоколу допиту колишнього міністра закордонних справ СРСР Олександра Бессмертних 6 листопада 1991 року:

«Бейкер каже: “Щойно перед нашою розмовою я отримав з Вашингтона інформацію. Я так розумію, що вона

може ґрунтуватися на розвідданих. Ідеться про спробу змістити Горбачова!”

Я, звичайно, був ошелешений, і так на нього дивлюсь уважно. В руках у Бейкера був аркуш паперу.

«Це справа дуже делікатна, — каже, — і нам потрібно якось цю інформацію передати. За нашими даними, у зміщенні братимуть участь Павлов, Язов, Крючков».

Бессмертних, мабуть, був неабияк приголомшений. Але за кілька хвилин міністр трохи оговтався і поділився сумнівами щодо достовірності інформації: це точно якесь непорозуміння!

Бейкер наполягав: «Ні! А раптом що! Усе-таки треба передати».

Бессмертних відповів: навіть якщо у цієї інформації є підґрунтя, то все одно він не має захищеного каналу зв'язку, щоби її повідомити. Адже «ВЧ» — урядова лінія високочастотного зв'язку — перебуває під контролем КГБ, тобто того ж таки Крючкова.

Бейкер запропонував Бессмертних зателефонувати помічнику Горбачова Анатолію Черняєву та доручити йому зустрітися з Метлоком. А того відповідно проінструктують щодо термінової зустрічі з Горбачовим. У такий спосіб останній отримає інформацію, і ніхто нічого не перехопить.

Багаторічний помічник Горбачова Анатолій Черняєв із року в рік вів щоденник. Він докладно занотовував події чи не кожного дня. Згідно із записами, того дня Черняєв теж уже бачився з послом Метлоком.